

מצוות אכילת מצה בערב טו ניסן

תקציר: בפרשת בא אנו קוראים על שתי מצוות שונות - הקרבת קרבן פסח, וחג מצות שבעת ימים. ישנה מחלוקת שתחילתה בדברי התנאים וממשיכה בימי הראשונים והלאה במשך הדורות בשאלה האם אנו רואים בציוויים אלו מקשה אחת, או שמא יש להפריד ביניהם לשתי מצוות שונות בעלות נקודות ממשק. מחלוקת זו אינה פרשנית בלבד אלא בעלת השלכות בנוגע למניין המצוות ובפסיקת ההלכה בחג הפסח. בשיעור נעין במחלוקת הרמב"ם ור' דניאל הבבלי, ובמחלוקת הראשונים (רש"י רמב"ם, ר' דוד), על הבנת דברי המכילתא ועל הבנת ביאור הסוגיות השונות בגמרא.

א. פתיחה

הגמרא קובעת במספר מקומות שחובת אכילת מצה בזמן הזה היא מדאורייתא. התפיסה העומדת מאחורי הלכה זאת היא שאכילת המרור קשורה מהותית לקרבן הפסח, ולכן החיוב לאכול מרור בימינו הוא מדרבנן בלבד. בניגוד לכך עומדת מצוות אכילת המצה, שהיא בעלת משמעות עצמית גם ללא קרבן הפסח (עניין שנרחיב אודותיו בהמשך).

גישה שונה עולה מדברי המכילתא דר' ישמעאל (בא פרשה ו):

'צלי אש ומצות על מרורים' (שמות יב, ח). מגיד הכתוב שמצות הפסח צלי אש מצה ומרור; ומנין אתה אומר שאם אין להם מצה ומרור הן יוצאין ידי חובתן בפסח? ת"ל: 'יאכלוהו'. אין לי אלא בזמן שאין להם מצה ומרור הן יוצאין ידי חובתן בפסח יכול כך אם אין להם פסח יוצאין ידי חובתן במצה ומרור. הרי אתה דן הואיל והפסח מצות עשה ומצה ומרור מצות עשה. הא למדת כמו שאם אין להם מצה ומרור הן יוצאין ידי חובתן בפסח כך אם אין להם פסח יוצאין ידי חובתן במצה ומרור.

המכילתא קובעת שמצה ומרור מהווים יחידה עצמאית המקבילה לקרבן פסח ואף מהווה תחליף לו. חשוב לשים לב לחידוש הגדול בקביעה זו. לפי קביעת המכילתא נראה שאפשר לצאת ידי חובת **קרבן הפסח** ע"י מצה ומרור בלבד.

הבנה זו במכילתא היא חידוש גדול ולכאורה קשה מסברה. ייתכן שניתן לבארה על ידי אבחנה בין שתי מצוות שונות בתוך חיוב קרבן הפסח:

ידועה החלוקה בין חג הפסח (יד בניסן) ובין שבעת ימי חג המצות¹. תוספות רי"ד (ריש פרק עשירי בפסחים) כותב שיום יד הוא הנקרא פסח, אך לעתים התנאים קוראים לחג המצות - פסח. בשיעור השבוע נראה שישנם השלכות הלכתיות ולמדניות לחלוקה זו, אשר נתונות למחלוקת בין הראשונים בנוגע למניין המצוות למצוות אכילת מצה ואף לתחומים נוספים².

בתחילת השיעור נעין בדברי הגמרא ומדרשי ההלכה, ולאור כך נבחן את שיטת הרמב"ם בנושא ואת ההשלכות לכך במניין המצוות ובהלכה.

ב. היחס בין אכילת מצה לאכילת הפסח

בליל פסח אנו מצויים באכילת קרבן פסח, מצה ומרור. מה היחס בין שלושת החיובים? בעניין זה נחלקו הגמרא (פסחים קכ ע"א) והמכילתא:

אמר רבא: מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן. - ומאי שנא מרור דכתיב 'על מצות ומרורים' (במדבר ט, יא) בזמן דאיכא פסח - יש מרור, ובזמן דליכא פסח - ליכא מרור. מצה נמי הא כתיב על מצות ומרורים! - מצה מיהדר הדר ביה קרא 'בערב תאכלו מצת' (שמות יב, יח). ורב אחא בר יעקב אמר: אחד זה ואחד זה דרבנן.

1 ראה בעניין זה: י.ד. גילת במאמרו 'ייחודו של יום ארבעה עשר בניסן' בתוך פרקים בהשתלשלות ההלכה עמודים 123-134. כמו כן, בעניין זה הרחיב הרב מרדכי ברויאר בספרו פרקי מועדות עמודים 93-126. הרב ברויאר מעמיד 'בחינה שלישית' של החג שהוא משתף בין שני המועדים (96-99), וזאת בהקבלה לדברינו שיש שיטה שסוברת שישנם שני הגים שונים.

2 גירסה מורחבת של השיעור התפרסמה כמאמר בעלון שבות גיליון 164.

1. מצה ומרור מהווים יחידה אחת שעומדת כנגד הפסח- 'צלי אש ומצות על מרורים'. בקיום קרבן פסח יש שני צדדים שווים- קרבן, ומצה ומרור.
2. בסיום הפסוק המילה 'יאכלוהו' מופיעה בלשון יחיד. נראה שדבר זה מעלה תמיהה- הרי מדובר בפסוק על שלושה מיני מאכלים. המכילתא מבינה מלשון היחיד שמספיק בדיעבד רק יחידה אחת, ואין צורך בשתי היחידות.

לאור כך ניתן לסכם את הבנת המכילתא- כל שלושת המאכלים המצויים בפסוק מהווים מצות עשה אחת. אך למרות איחוי זה בין 'המאכלים', גם כאשר חלק מהם אינם נמצאים – למשל כאשר אין קרבן, ניתן לצאת ידי חובת 'החיוב' של 'אכילת הקורבן' (חיוב 'הקורבן' הכולל את שלושת המאכלים) ע"י מצה ומרור. המדרש קובע שגם מצה ומרור מצות עשה, כיחידה אחת, וניתן לצאת ידי חובה אתם. מסיבה זו, כך נראה, הפסוק נכתב בלשון יחיד, על מנת ללמדנו שניתן לקיים את המצווה באמצעותו גם אם יש רק מין אחד.

הגמרא חולקת על המכילתא בנקודה יסודית (במדבר ט, יב). הגמרא בדף קכ ע"א לומדת מפסוק במדבר פרק ט ולא משמות יב. יש חשיבות גדולה לנקודה זו כפי שנראה:

בְּחֵדֶשׁ הַשְּׁנִי בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם בֵּין
הָעֲרֵבִים יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל מִצּוֹת וּמֵרִים
יֵאָכְלֵהוּ:

לפני שנעיין בלשון הפסוק נבהיר כי קיימת עדיפות ברורה ללימוד מפסוק זה, שהרי בפרק בו הוא מופיע (פרק ט) מדובר על ציווי לדורות. אמנם, הפרק עוסק בפסח שני, אך נראה שאין הבדל מהותי בעניין הקרבת הקרבן בין שני הפסחים.

נעיין כעת בלשון הפסוק: פסוק זה נראה דומה לפסוק בשמות, אך למרות זאת יש בו שינוי מהותי. הדמיון ברור: גם בסיומו מופיעה המילה 'יאכלוהו' בלשון יחיד, אם כי בהקשר שלו צורה דקדוקית זו הגיונית יותר, שהרי בשמות, הפסוק אומר - 'צלי אש ומצות על מרורים', ואילו במדבר- 'יעשו אותו על מצות

1. מצוות אכילת הפסח (ספר המצוות מ"ע נו).
 2. מצוות שחיטת הפסח (ספר המצוות מ"ע נה).
- אבחנה זו מבהירה מספר נקודות. ראשית כל, חיוב הכרת בא על ביטול שחיטת הפסח אך לא על ביטול אכילתו. שנית, היא מסייעת להסביר את המכילתא. ניתן להסביר שהמכילתא מחדשת כי אפשר לצאת ידי חובת שחיטת הפסח ולהימנות על חבורה על ידי אכילת מצה, אך לא ידי חובת אכילת הפסח שהרי לא אכלו³.

לפי הגרסה שלפנינו במכילתא מהלך הדרשה נשאר למסקנה. מצאנו גרסה שונה למכילתא בספר המצוות לרמב"ם (עשה נו), בשינוי קטן אכן מהותי. בספר המצוות, בסיום הדרשה נראה כי המכילתא דוחה את ההבנה ולמסקנה אכן יש צורך בקרבן פסח עצמו כדי לצאת ידי חובה.

ג. יסוד המחלוקת בין הגמרא והמכילתא

מדברי המכילתא לפי הגרסה המצויה ברשותנו, אנו רואים שחובת אכילת מצה קשורה לקרבן פסח, והיא אף אינה תלויה בו. חשוב לשים לב לכך שגם לפי גרסת הרמב"ם אמנם למסקנה לא יוצאים ידי חובה במצב ומרור בלבד, אך עדיין תפיסת המכילתא הכוללת אינה נדחית, ועל כן כי על פי מסקנת המכילתא שם - מצוות אכילת מצה מוגדרת כחלק ממצוות אכילת קרבן פסח ואף נספחת לו. כדי לעמוד על יסוד דברי המכילתא, ועל גורמי המחלוקת יש לבחון את הפסוקים השונים שמובאים במקורות אלו. המכילתא למדה את הדין מפרשת בא (שמות יב, ח)-

וְאָכְלוּ אֶת הַבֶּשֶׂר בְּלִילָה הַזֶּה צָלִי אֵשׁ
וּמִצּוֹת עַל מֵרִים יֵאָכְלֵהוּ:

פסוק זה מובא בציווי של הקב"ה למשה בעניין פסח מצרים. נקודת ההנחה שעומדת בבסיס הדרשה היא שדיני פסח דורות זהים לקיום פסח במצרים. נתח את לשון הפסוק ונסביר איך המכילתא למדה את הדין מהפסוק:

³ ניתן להבין את דברי המכילתא גם בצורה שונה; יש שתי מצוות שונות- פסח מחד ומצה ומרור מאידך, והמכילתא מחדשת שאינם מעכבות.

תלה אכילה זו בקרבן הפסח אלא זו מצוה בפני עצמה ומצוה כל הלילה...

ר' דניאל הבבלי⁴ משיג על דברי הרמב"ם (שו"ת מעשה נסים סימן ו), וטוען שאין למנות את אכילת מצה כמצווה בפני עצמה. ר' דניאל משיג על הרמב"ם בשתי נקודות עיקריות. שאלתו הראשונה היא כיצד הרמב"ם הוכיח את דבריו מהמכילתא:

ומאלו המה מה שסובר ז"ל, כי אכילת מצה מצוה בפני עצמה, אבל אכילת מרור אינה מצוה בפני עצמה, אבל היא טפילה לאכילת הפסח ודבוקה בו... וכאשר התבוננתי במאמרים האלו בעניות דעתי הבנתי הפך מה שהוכיח מהם ז"ל, אם מהנאמר על מרורים יאכלוהו ואמר בעל המכילתא 'צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו' מגיד הכתוב שמצות הפסח מצה ומרור, והנה ראייה כי הוזה מצה למרור, אם היה המרור טפל לאכילת פסח ואינו מצוה בפני עצמו אז תהיה כמשפטה גם המצה, ואם היתה המצה מצוה בפני עצמה יהיה גם המרור כמוה.

ר' דניאל גורס במכילתא כרמב"ם ומבין שדין מצה ומרור שווה. לפי המכילתא אין סיבה לטעון שמצה מוגדרת כמצווה בפני עצמה, זאת בניגוד למרור, שהרי קיימת השוואה ברורה במכילתא בין שניהם. לכן ר' דניאל מסביר שמסקנת המכילתא היא שבמידה ואדם אכל פסח בלי מרור ומצה הוא יצא ידי חובתו ואינו חייב בפסח שני, אך במידה ואדם אכל מרור ומצה ללא פסח, הוא יתחייב בפסח שני (זאת ע"פ גרסת הרמב"ם למסקנת הלימוד). על פי הסבר זה, מבהיר ר'

ומרורים'. בנוסף, גם בספר במדבר מצה ומרור מופיעים כיחידה אחת כנגד לקרבן. למרות דמיון זה ועל הרקע שלו, מובלט דווקא השוני: בפסוק זה נראה שהעיקר, הנושא המרכזי של ההליך כולו, הוא הקרבן ואילו המצה והמרור מהווים מעין נספח הטפל אליו. במילים אחרות, נראה שניתוח הפסוק מוביל לקביעה כי עיקר החיוב ההלכתי מצוי בקרבן, והוא אמנם נעשה על מצה ומרור, אך ודאי שמאכלים אלו אינם עיקריים בהליך כולו.

מהפסוק במדבר נלמד שבזמן שאין פסח אין מרור, שהרי אין לו קיום עצמאי. הגמרא ממשיכה ושואלת שלכאורה אם חיוב המרור תלוי בהקרבת הפסח, הרי שגם חיוב המצה יהיה תלוי בו, שהרי שניהם הוזכרו יחדיו. על שאלה זו עונה הגמרא כי יש פסוק נוסף בהמשך פרק יב בשמות אשר קובע - 'בערב תאכלו מצות'. מפסוק זה לומדת הגמרא כי קיים גם חובה נוספת לאכילת מצה, אשר אינה קשורה לקרבן פסח.

דברי הגמרא אינם מוסכמים. רב אחא בר יעקב חולק וסובר שאכן אין מצווה עצמית בחג הפסח אשר אינה קשורה להקרבת הקורבן. נראה שתפיסתו העקרונית מקבילה לתפיסת המכילתא, שאכילת המצה היא חלק ממצוות אכילת הפסח.

לסיכום חלק זה נאמר, שמחלוקת הגמרא והמכילתא נובעת ממחלוקת הנוגעת לעיקר מצוות אכילת מצה בליל הסדר. על פי הגמרא, בנוסף לאכילת מצה כחלק ממצוות קרבן הפסח, ישנה מצווה (מדאורייתא) אשר נוהגת אף בימינו, של אכילת מצה בפני עצמה. למכילתא, מצוות אכילת מצה היא חלק ממצוות קרבן הפסח.

ד. שיטת הרמב"ם במניין המצוות

הרמב"ם מונה במניין המצוות שתי מצוות שונות: קרבן פסח (- עשה נו) ואכילת מצה (- עשה קנח). הרמב"ם מבין שיש כאן שני עקרונות שונים, ולכן הוא מונה אותם כמצוות שונות, בהתאם למהלך הגמרא. במשנה תורה, הרמב"ם מדגיש את עצמאותה של מצוות אכילת מצה במשנה תורה (ו, א):

מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר שנאמר: 'בערב תאכלו מצות' (שמות יב, ח), בכל מקום ובכל זמן, ולא

4 ר' דניאל היה תלמיד של ר' שמואל בן עלי הלוי, שהיה ראש הישיבה בבבל בתקופת הרמב"ם. ר' דניאל המשיך בדרכו של רבו וכתב השגות לכתבי הרמב"ם בענייני מחשבה ובענייני מנין המצוות. לבסוף הוא שלח קובץ השגות לר' אברהם. השגותיו של ר' דניאל תוקפות את הבנת הרמב"ם בהסבר הסוגיות, והוא מוכיח באריכות את 'טעות' הרמב"ם בהסברם. ר' אברהם ענה לר' דניאל על השגותיו, והשאלות והתשובות נקראות שו"ת מעשה נסים. לאחר שנים ביקשו מר' אברהם שיחזירם וינדה את ר' דניאל בעקבות יחסו אל הרמב"ם, ודעותיו המחשבתיות בנוגע לשאלת קיום שדים. ר' אברהם מנע ממצעשים אלו, משום שלדעתו ר' דניאל טועה אך אינו כופר, והוא הסתפק בגיגיו דעותיו. עוד בנושא זה ראה בדברי ר' אברהם בספרו מלחמות השם עמודים נד-נה (הוצאת מוסד הרב קוק), ובהקדמת הרב ראובן מרגליות עמודים כ-כט.

לאו הקיים ביום יד בלבד, ושאיסור זה קשור לקרבן הפסח. בעקבות כך, הרמב"ם מבחין בין שתי מצוות שונות שעוסקות בעניינים שונים, ונדונות בסוגיות שונות.

הוכחות לכך שהרמב"ם מחלק חלוקה זו, ניתן להביא מהפסוקים שהרמב"ם מביא במצוות השונות. באיסור אכילת חמץ (לא תעשה קצו) הרמב"ם מביא את הפסוק "ולא יאכל חמץ" (שמות יג). בדומה לפסוק שהוא מביא במצוות עשה קנו שעוסקת במצוות השבתת חמץ. לעומת זאת, באיסור אכילת חמץ ביום יד (לא תעשה קצט) מביא הרמב"ם את הפסוק מהסוגיה בדף כח- "לא תאכל עליו חמץ" (דברים טז) ומדגיש:

וכנוי הזה מוסב לכבש הפסח אשר חובה לשחטו בין הערבים יום ארבעה עשר בניסן, לפיכך נאמר כי משיחול זמן שחיטתו 'לא תאכל עליו חמץ'.

ניתן לסכם את הסבר דברי הרמב"ם בסוגיות הגמרא בטבלה זו:

קרבן פסח – יום י"ד	מצוות תשבתו- חג המצות שבעת ימים	
הגמרא שואלת מנין לאוכל חמץ משש שעות ולמעלה? אביי- "ביום הראשון תשבתו שאר מבתים". רבה- "לא תשחט על חמץ דם זבחי". (מסכת פסחים דף ד)	מניין שחמץ אסור משש שעות ולמעלה? אביי- "ביום הראשון תשבתו שאר מבתים". רבה- "לא תשחט על חמץ דם זבחי". (מסכת פסחים דף ד)	סוגיות הגמרא
לא תעשה קצט- האזהרה שהוזהרנו מלאכול החמץ אחר חצות יום ארבע עשרה. "לא תאכל עליו חמץ".	מצוות עשה קנו- נצטוינו להסיר את החמץ מרשותינו ביום ארבע עשרה. "ביום הראשון תשבתו שאר מבתים". (מקביל לל"ת קצו)	מניין המצוות בספר המצוות
רמב"ם הלכות חמץ	רמב"ם הלכות חמץ	פסיקת

דניאל, לא ניתן להוכיח דבר מהמכילתא לגבי הגדרת מצוות המצה כמצווה עצמאית.

שאלה שניה שר' דניאל מעלה היא דווקא מהגמרות אותן ציטט הרמב"ם. לדבריו, הוכחות הרמב"ם תקפות לאחר החורבן, אך בזמן שביהמ"ק היה קיים כל מין היה מצוה בפני עצמו (בניגוד לתקופה שלאחר החורבן).

אנו נדון בטענתו הראשונה, שבה טוען ר' דניאל שאין למנות את אכילת מצה כמצווה בפני עצמה.

ר' אברהם בן הרמב"ם (שו"ת מעשה נסים שם) דוחה את דברי ר' דניאל. לדבריו, יש לחלק בין מצה הקשורה לאכילת הפסח (עליה דנה המכילתא) ובין מצווה נפרדת שקיימת במצה (ולא במרור) בליל טו. יש להבחין בין המקורות והפסוקים השונים ולהבדיל בין קרבן הפסח מחד וחג המצות מאידך.

לסיכום: הרמב"ם הבין שיש מצווה מיוחדת של מצה אשר קשורה לחג המצות. ר' דניאל אינו מפריד בין התחומים. חג הפסח אינו חג בפני עצמו, ולכן אין למנות את אכילת המצה 'במסגרתו' כמצווה בפני עצמה. עיקר ראייתו של ר' דניאל היא מהמכילתא, ועיקר ביסוס שיטת הרמב"ם היא מהגמרא.

ד. איסורי אכילת חמץ

יתכן שניתן לעקוב אחר שיטה עקרונית בדברי הרמב"ם ובהשגות ר' דניאל בנוגע לאיסורי חמץ. הרמב"ם במניין המצוות מבדיל בין שתי מצוות נוספות; מצוות לא תעשה סימן קצו מזהירה מלאכול חמץ בשבעת ימי הפסח, ומצוות לא תעשה קצט אוסרת אכילת מצה ביום יד.

נראה כי הבחנה זו של הרמב"ם נובעת מכך שישנן שתי סוגיות במסכת פסחים אשר עוסקות בשאלה מדוע חמץ אסור ביום יד מחצות היום. סוגיה אחת בדף ד וסוגיה שנייה בדף כח. הרמב"ם הסיק שכל אחת מן הסוגיות עוסקת במצווה אחרת.

הסוגיה בדף ד ע"ב לומדת איסור אכילת חמץ במסגרת עיסוק במצוות השבתת חמץ, אשר מטרתה הוא שלא יהיה חמץ בשבעת ימי הפסח. הסוגיה בדף כח ע"ב דנה במחלוקת התנאים האם יש לאו נפרד על אכילת חמץ ביום יד. הרמב"ם מבין שסוגיה זאת עוסקת באיסור

של הרמב"ם בענייני פסח. נראה שניתן להציג את המחלוקת דרך אחת מהשגותיו של ר' דניאל (שם):

אי אמרת בשלמא דבעיין לעשה דהשבתה ואיסור הנאה דרבנן היינו דקא סמכינן ליה להני קראיי, אלא אי אמרת אליבא דר' יהודה בעינן לה מנא לן דמדאורייתא אסור באכילה, אמאי לא פשטינן מלא תאכל עליו חמץ כדקתני בברייתא בפירוש בפ' כל שעה, (פסחים כח ע"ב) ומניין לאוכל חמץ משש שעות ולמעלה שהוא בל"ת ת"ל לא תאכל עליו חמץ בלא ספיקות ולא קושיות כדברי אביי ורבא ושאר רבנן, אלא ש"מ מדלא פשטינן הכי דלית הילכתא כר' יהודא...

ר' דניאל מוכיח שאין הלכה כר"י, שהרי בסוגיה בדף ה לא הביאו את לימודו. הרמב"ם, לעומת זאת, מבחין בין הסוגיות, ועל כן ברור לשיטתו מדוע לא יכלו להביא את דברי ר"י כראיה בדף ה'. ר"י מדבר על לאו של יום יד', וזה לאו עצמאי. הסוגיה בדף ה' עוסקת בתחילת השבתת חמץ, ומצוות אלו קשורות לשבעת הימים, ואין לעשות סלט בין שני העניינים השונים.

ה. אין מפטירין אחר הפסח

בליל הסדר אנו אוכלים מצה בתחילת הארוחה ובסופה. במחלוקת הרמב"ם ור' דניאל ניתן לתלות את מחלוקת הראשונים באיזו מצה מקיימים את מצוות אכילת המצה מהתורה. רש"י ורשב"ם סוברים שמצת המצווה היא המצה שאנו אוכלים בסוף הסעודה. רש"י (רש"י ד"ה אין מפטירין) קובע:

שצריך לאכול מצה בגמר הסעודה זכר למצה הנאכלת עם הפסח, וזו היא מצה הבצועה שאנו אוכלין באחרונה לשם חובת מצה אותה שלאחר אכילה, ועל כרחינו אנו מברכין על אכילת מצה בראשונה, [אף על פי שאינה באה] לשם חובה, כדאמר רב חסדא לעיל (קטו ע"א) גבי מרור דלאחר שמילא כריסו הימנו היאך חוזר ומברך עליו, הכי נמי גבי מצה, הלכך תרוייהו מברך ברישא, והדר

הרמב"ם במשנה תורה	ומצה ב,א	ומצה א,ח:
מצות עשה מן התורה	אסור לאכול חמץ	אסור לאכול חמץ
להשבית החמץ קודם	ביום ארבעה עשר	ביום ארבעה עשר
זמן איסור אכילתו	מחצות היום	מחצות היום
שנאמר ביום הראשון	ולמעלה... שנאמר לא	ולמעלה... שנאמר לא
תשביתו	תאכל עליו חמץ,	תאכל עליו חמץ,
מבתיכם	שאור	שאור
	כלומר על קרבן	כלומר על קרבן
	הפסח...	הפסח...

לאור הסבר הרמב"ם בסוגיות יש לקרוא את דברי התוספתא (א,ח)

"האוכל חמץ אחר חצות וחמץ שעבר עליו הפסח הרי זה בלא תעשה ואין בו כרת דברי ר' יהודה וחכמים או' כל שאין בו כרת אין בו בלא תעשה".

חכמים אינם מכירים באיסור של אכילת חמץ ביום יד, וזאת משום שבזמן זה אין כרת ו'כל שאין בו כרת אין בו בלא תעשה'. לפי ר"י מדובר בלאו נפרד אשר שונה ביסודו מהאיסור של שבעת הימים, ואכן במסגרתו יש לאו שאין בו כרת'.

ר' דניאל הבבלי חולק על מניין המצוות של הרמב"ם גם בנושא זה. בסימן יג' בשו"ת 'מעשה נסים' טוען ר' דניאל שאין למנות שתי מצוות שונות ולכן אין לאו מיוחד על איסור חמץ ביום יד'. ר' דניאל פוסק להלכה בסוגיה בדף כח' כשיטת ר"ש (כרוב הראשונים), והוא אומר שיש עשה להשבית אך אין לאו ביום יד'. ר' אברהם בן הרמב"ם מסביר את שיטת הרמב"ם בכך שפוסקים הלכה כר"ש רק לאחר הפסח אך לפני הפסח הלכה כר"י לפי כללי הפסיקה המקובלים.

נראה שגם מחלוקת זאת בין הרמב"ם ור' דניאל יסודה באותו עניין⁵: הרמב"ם מבין שישנה הפרדה בין יום יד ובין חג שבעת הימים ולכן הוא מונה אותם כשתי מצוות. ר' דניאל אינו עושה הפרדה בין שני מועדים אלו ולכן הוא חולק פעמיים על מניין המצוות

5 כמובן שיש לשים לב שגם בסוגיה זאת הרמב"ם מחלק בין אותם שתי פרשיות בתורה. הפרשיה בפרשת ראה עוסקת בקרבן פסח ובהלכות של יום יד כמו במחלוקת הראשונה. הפרשיה בסיום פרק יב בשמות עוסקת בהלכות שבעת הימים ובהלכות מצה שזאת המצווה המיוחדת של ימים אלו. המחלוקת עקבית גם ביסודות של הלימודים, ולא רק בסברה, למרות שיש כאן שני דיונים נפרדים

באחרונה - היא מצות אכילתה, שעם הפסח היא חובת אכילתה, דכתיב קרא (שמות יב) על מצות ומרורים יאכלוהו, ופסח נאכל על השובע, כדתנן (פסחים ק"ט ע"ב): אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן.

נראה אם כן, שרש"י עקבי לשיטתו: המצה העיקרית היא המצה שבסוף האכילה, וכפי שהוא מדגיש שהחובה היא המצה שבאה עם הפסח.

ו. סיכום

בפרשת בא אנו קוראים על שתי מצוות שונות- הקרבת קרבן פסח, וחג מצות שבעת ימים. ישנה מחלוקת שתחילתה בדברי התנאים וממשיכה בימי הראשונים והלאה במשך הדורות בשאלה האם אנו רואים בציונים אלו מקשה אחת, או שמא יש להפריד ביניהם לשתי מצוות שונות בעלות נקודות ממשק. מחלוקת זו אינה פרשנית בלבד אלא בעלת השלכות בנוגע למניין המצוות ובפסיקת ההלכה בחג הפסח.

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון תשע"ה

עורך: נועם לב

בית המדרש הווירטואלי

מיסודו של

The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash

האתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il>

האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5

דוא"ל: office@etzion.org.il

אכיל מצה באחרונה בלא ברכה, אבל לא מרור דלאו חובה הוא.

על פי האמור, רש"י מבין שהמצה העיקרית הנה המצה שנאכלת עם קרבן הפסח, ונראה שהוא סובר כשיטת ר' דניאל. לפי רש"י יש היום מצווה דאורייתא לאכול מצה, אך נראה שיסוד החיוב קשור לקרבן פסח ואיננו עניין עצמאי. אם אנו מבינים שחיוב המצה הוא נפרד, המצה העיקרית היא המצה הראשונה שאנו אוכלים בערב.

ר' דוד חולק על רש"י ורשב"ם בהסבר הגמרא. ר' דוד חשב בהתחלה שיש כאן דין זכר לפסח, אך הוא דוחה זאת ואומר (ד"ה ושמואל אמר):

"שהרי אין הפסח והמצה דומין זה לזה בדין זה".

נראה שניתן להביא סיוע להבנתנו בדברי רש"י, לאור סיום דברי המכילתא:

ד"א על מצות ומרורים יאכלוהו מכאן אמרו הפסח נאכל אכילת שבע ואין מצה ומרור נאכלים אכילת שבע:

(שם)

לפני הדרשה הראשונה המכילתא הבינה שיוצאים ידי חובת קרבן פסח במצה ומרור. לפי ה'דבר אחר' המצה והמרור אינם נאכלים על השובע. נראה, אם כן, שיש כאן מחלוקת בין הלשונות. לפי דרשת המכילתא הראשונה גם מצה ומרור נאכלים על השובע, והדבר אחר חולק על כך. רש"י סובר שהמצה העיקרית היא המצה שבסוף האוכל (זו הנאכלת על השובע). לפי זה נראה שרש"י תופס עקרונית כתפיסה הראשונה של המכילתא שאכילת מצה היא חלק מקרבן הפסח. על כן, אמנם ר' דוד מקשה על רש"י מתוך הדעה השניה במכילתא, אך לאור דברנו אין קושיה כלל.

ניתן לראות עקביות בשיטת רש"י אף במקום נוסף במסכת פסחים (דף מ ע"א). רבא סובר שיש חובה לשמור את המצה לפני אכילתה מדין "ושמרתם את המצות" (שמות יב, יז). בעקבות הערתו, רב הונא מעיר שניתן לאכול בצק של נכרי בפסח אך יש חובה לאכול גם כזית מצה. על דיון זה רש"י על אתר מדגיש שיש חיוב לאכול את מצת המצווה האחרונה: